

O‘ZBEK XALQI ETNOGENIZ TARIXINING DOLZARB MASALALARI**S.B.Abdugodirov**

IIV Jizzax akademik litseyi “Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar
fanlar” kafedrası boshlig‘i t.f.f.d., PhD
Tel: +99897 329-15-53

A.X.Abdushukurova

IIV Jizzax akademik litseyi “Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar
fanlar” kafedrası tarix fani o‘qituvchisi
Tel: +99894 916-10-61

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalqining etnogenez masalalarining muammoli jihatları ochib berilishiga harakat qilingan. Bugungi kunning tarixiy jihatdan eng dolzarb bo‘lgan etnogenez masalalari, o‘zbek xalqining etnik tarixining tadrijiy bosqich jarayonlari tarixiy manbalardan va adabiyotlardan foydalangan holda yondashilgan.

Kalit so‘zlar: Etnogenez, qabilalar, Filippinlar tarixi, Skiflar, Muvarounahr So‘g‘diyona, Baqtriya, Xorazm, arxeologiya,

Annotation: We tried to explain about ethnic problems of uzbek nation. And here is given important problems about ethnics and their historical sides from historical manuals and books.

Key words: Ethnics, tribes, history of Phillipins, Skifs, Movaunnahr, Sugdiana, Baqtria, Xorazm, archeology.

Анотация: Вданной статое мы попробовали раскрыть проблемные вопросы этногинеза Узбекского народаю Актуалоность сегоднемного дня состоит на основе

исторических этапов развития этноческой истории узбекского народа, которые описаны во многих произведениях.

Ключевые слова: Этногинеиз, род, История Филиппинов, Скифы, Мовуромахр, Согдиана, Бактрия, Хорезм, археология

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik qo'lga kiritgandan so'ng haqqoniy tarixini o'rganish masalasi, uning turli yo'nalish va sohalari bo'yicha o'z yichimini kutayotgan savollar mavjud edi. Xususan o'zbek xalqining etnik tarixi va etnologiyasi o'rganish muhim ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov o'zining "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asarida quyidagi masalalarga e'tiborni qaratadilar. "Har qaysi inson men shu millat farzandi ekanmen, mening ajdodlarim kimlar bo'lgan, millatimning ibtidosi qayda, uning oyoqqa turishi, tiklanish, shakllanish jarayoni qanday kechgan, degan savollarni o'ziga berishi tabiiydir. Tarixiy ildizini izlagan odam, albatta, bir kun mana shunday savollarga duch keladi va aminmanki, to'g'ri xulosa chiqaradi"¹.

Haqiqatdan ham hozirgi davrda o'zbek xalqining etnik tarixi va etnologiyasi O'zbekiston tarixining muhim masalalari qatorida turadi. O'zbekiston xududlarida aholi qadimdan yashab kelgan. Bunga asos qilib ushbu xududdan eng qadimgi odamlar suyak qoldiqlari topilgan. Antik davr mualliflari asarlarida ham mazkur hudud va uning aholisi haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Jumladan Qadimgi Yunoniston tarixchisi Gerodot o'zining "Tarix" asarida Markaziy Osiyo axolisini skiflar deb umumiy nomlagan. Undan keyingi Qadimgi Yunoniston va Rim tarixchilari asarlarida ham O'zbekiston xududida yashagan axoli haqida ma'lumotlar uchraydi. Xususan Pompiy Trog "Filippinlar tarixi" asarida quyidagicha yozadi "Skiflar xamisha eng qadimiy xalq xisoblangan, qadimiylikda ular misrliklar-la bellashadilar"². Ushbu ma'lumotlar orqali biz qadimgi davrlardan

¹ Islom Karimov. Asarlar. T.7. T.: "O'zbekiston"

² Zohir A'zam. Qadimgi tarixchilar O'rta Osiyo haqida, T.: "Yurist-media markazi" 2008 yil 60-bet.

boshlab O‘zbekiston hududida axoli istiqomat qilganligini va hozirgi O‘rta Osiyo hududlarida massagetlar, saklar, so‘g‘diylar qabilalari yashaganligini bilishimiz mumkin.

Markaziy Osiyo xududidagi o‘ziga xos tabiat mavjud bo‘lib, bu ulkan xududda dehqonchilik uchun qulay sharoit bilan bir qatorda chorvachilik uchun muhim bo‘lgan yirik o‘tloq yerlar mavjud bo‘lgan. Shuning uchun Qadimdan boshlab O‘zbekiston xududida o‘troq dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi axoli xamda ko‘chmanchi chorvador axoli ham yashagan. O‘zbekistonlik taniqli etnograf olim K. Shoniyozov o‘z asarida yozishicha “O‘zbek xalqi mazkur hududda yashagan tub yerli etnoslardan tomir olgan; ikkinchi ildizi esa qadimgi turkiy xalqlardan boshlangan. Har ikkala ildizlarning birikishi-o‘zaro sintez o‘zbek elatini va keyinchalik, o‘zbek xalqini tashkil etgan. Har qanday xalq alohida etnik birlik (elat) bo‘lib ma’lum bir hududda, ma’lum tarixiy davrda shakllanadi. O‘zbek xalqi ajdodlari ham elat bo‘lib, Muvarounahr va Xorazm hududida hamda ularga tutash mintaqalarda shakllangan”³.

O‘rta Osiyo xalqlarining turli jihatlarini diniy mazmundagi matnlarsiz o‘rganish mumkin emas. Bunga misol qilib “Avesto”ni ham aytishimiz mumkin⁴. O‘zbekiston hududidagi qadimgi axoli haqida biz Zardushtiylikning muqqaddas kitobi “Avesto”dan ham ishonchli va qimmatli ma’lumotlarni olishimiz mumkin. Ushbu kitobda O‘rta Osiyoning So‘g‘diyona, Baqtriya va Xorazm kabi o‘lkalarning aholisi, iqtisodiy va ma’daniy-ma’naviy tomonlarini bilib olishimizda ishonchli manba bo‘lib hizmat qiladi.

O‘zbek xalqi rivojlanishida ishtirok etgan etnik tarkibni umumiy jihatdan takidlaydigan bo‘lsak quyudagicha “O‘zbek alohida etnik birlik (elat) bo‘lib, O‘rta Osiyoning markaziy viloyatlari Movarounahr, Yettisuv, qisman sharqiy Turkistonning g‘arbiy mintaqalarida shakllangan. O‘zbek xalqining asosini hozirgi O‘zbekiston hududida qadimdan o‘troq yashab, sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik bilan shug‘ullanib kelgan mahalliy so‘g‘diylar, baxtariylar, xorazmliklar, farg‘onaliklar, yarim ko‘chmanchi sak-massagetlar kabi etnik guruhlar tashkil etgan. Yuqorida nomlari keltirilgan etnoslar,

³ K.Shoniyozov. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. T.: “sharq”, 2001, 9-bet.

⁴ T.Saidqulov. O‘rta Osiyo xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavhalar. T.: “O‘qituvchi” 1993 yil, 10-bet

asosan, turkiy va sharqiy fors-eroniy tillarda soʻzlashganlar. Shuningdek, janubiy Sibir, Oltoy, Yittisuv, sharqiy Turkiston hamda Volga va Ural daryosi boʻyida turli davrlarda Muvarounnahrda kirib kelgan etnik komponentlar ham oʻzbek xalqi etnogenizida ishtirok etadilar”⁵.

Miloddan avvalgi III asrda Sirdaryoning oʻrta oqimida turkiy va soʻgʻdiylar ittifoqi asosida Qangʻ davlati tashkil topadi. Mazkuz davlat axolisi qangʻliklar deb nomlangan. Arxeologik va ilmiy izlanishlar natijasi oʻlaroq bu xalq madaniyatini Qovunchi madaniyati deb nomlanadi. Aynan ushbu davlat mavjud boʻlgan davrlar miloddan avvalgi III-II asrlarda hozirgi oʻzbek xalqi va voha tojiklari qiyofalari sugʻdiylar va qangʻliklar tashqi qiyofalarida antropologik tipi shakllangan. Qangʻliklar xususida uzoq izlanish olib borgan K.Shoniyozov maʼlumot berishicha “Toshkent vohasi oʻzinig geografik joylashishi bilan shimoli-sharqiy va gʻarbiy oblastlarda yashovchi xalqlar va qabilalarni Oʻrta Osiyoning markaziy rayonlari bilan oʻzviy bogʻlovchi oʻrtalikdagi viloyat xisoblangan. Qadimiy va ilk oʻrta asrlardagi etnoslar janubdan shimol va sharqqa yoki teskarisi tomonlarga koʻchib oʻtganda Sirdaryoning oʻrta oqimlaridagi yerli xalqlar bilan aloqada boʻlib, ularning etnik tarkibiga maʼlum taʼsir koʻrsatganlar. Oʻz navbatida vohadagi yerli xalqlar ham qoʻshni xalqlar va qabilalarga maʼlum darajada oʻz tasirini oʻtkazganlar”⁶. Yuqoridagi maʼlumot shundan dalolat beradiki tub yerli oʻtroq axoli va koʻchmanchilar oʻrtasida maʼlum miqdorda taʼsir oʻtkazganlar lekin bu taʼsir etnik tarkibga sezilarli boʻlmagan.

Miloddan avvalgi II asrdan boshlab turkiy etnik guruhlarining Markaziy Osiyo hududlariga kirib kelishi yuz beradi. Ularni Xitoy manbalarida Yuechjilar yoki kushonlar deb nomlanganlar. Ularning mahalliy aholi bilan madaniy va boshqa tomonlama yaqinligi va ularga nisbatan oz miqdorda ekanligi sababli tub aholi tarkibiga singib, etnik jihatdan boyitganlar. Ushba davlat Milodiy IV asrgacha mavjud boʻldi. Milodiy IV-V asrlarda Oʻrta Osiyo hududiga xioniylar, kidariylar, eftaliylar deb nomlanuvchi turkiy etnik

⁵ Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova. Oʻzbekiston tarixi. T.: “Iqtisod-moliya”, 2006-y, 80-bet

⁶ K.Shoniyozov. Qangʻ davlati va qangʻlilar. T.: “Fan” 1990 yil

guruhlar ma'lum vaqt farqlari bilan kirib keladilar. Hokimyat almashinuvi natijasi o'laroq kirib kelgan qabilalar parchalanib mahalliy aholi tarkibiga qo'shib ketganlar.

VI asr o'rtalarida Turk xoqonligi tashkil topdi xamda Markaziy Osiyo tomon harakatlangan turkiy qabilalar bu hududlarni ham xoqonlik tarkibiga qo'shib oladilar. Shu davrda turkiy etnosga mansub qabilalar Markaziy Osiyo hududiga kirib keladilar. Karim Shoniyozning takidlashicha ularning ko'pchiligini qarluqlar tashkil etgan⁷. Turk xoqonligi ulkan xududlarga cho'zilgan bo'lib, ushbu hududlarga ham turkiy qabilalar joylashadilar va mahalliy aholi bilan o'zaro birikish jarayono yuz beradi. Shu sababli "hozirgi kunda Yevroosiyoda mavjud bo'lgan turkiy xalqlarning, jumladan, o'zbek xalqining etnogenezi xoqonlik davridagi turkey dunyo bilan bevosita bog'liq va shuning uchun bu elatlar qondosh xalqlar hisoblanadi"⁸.

VIII asrda arab xalifaligi xududlari kengaytirib, Markaziy Osiyo hududlariga ham xalifalik tarkibiga qo'shib oladi. Ushbu asrda arablar bilan ajamliklar ham kirib kelishadi. Lekin ularning oz miqdordaligi sababli etnik jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi.

IX asrda Muvounnahrda yaxlit turkiy etnik qatlam jonli turkiy til muhiti vujudga kela boshladi va o'z navbatida so'g'diylar ham turkiylashish jaraynini boshlaydilar. Etnik tarkiblarning yanada birikish jarayoni kuzatiladi va bu hodisa etnik jarayonlarda yagonalikni keltirib chiqaradi. IX-X asrlarda Markaziy Osiyo xududiga qarluqlar, chigillar, yag'molar, arg'ular, tungeshlar, uyg'urlar, qirg'izlar, yabakular va boshqa ko'plab turkey elatlar kelib o'rmashdilar.

Qoraxoniylar davri X-XI asrlar Muvaunnahr va Xorazmda siyosiy hokimiyat turkey sulolalar qo'l ostiga o'tishi bilan o'zbek xalqining shakllanishida yakuniy bosqich bo'ldi. Aynan shu davrda o'zbek xalqi asosi shakllanib bo'ldi va keyingi davrlarda kirib kelgan qabila va elatlar o'zbek xalqi etnik tarkibini yanada boyitdi.

XIII asrda Muvaunnahr va Xuroson hududlariga mo'gul bosqini yuz berdi. Ularning hukmronligi davrida Markaziy Osiyoga qator turkey urug' va qabilalar kirib kelib

⁷ K.Shoniyozov. O'zbek xalqining shallanish jarayoni. T.: "sharq", 2001, 41-bet

⁸ O'sha manba 151-bet

oʻrnashdilar. Ular barloslar, jaloirlar, qavchinlar, arlotlardir. Ular turli hududlarga joylashdilar va tub aholi tarkibiga singib ketdilar. Bu jarayonga sabab qilib ushbu qabilalarning madaniyat jihatdan oʻzlaridan ustun tub aholi bilan yaqinligi, islom dinini qabul qilishi va oʻtroq hayot kechirishi sabab oʻzaro qoʻshilib ketdilar. XIV-XV asrlarda Amir Temur davrida etnik jarayonda mavjud komponentlarning yanada birikish jarayoni sodir boʻldi. Bu hodisa oʻzbek xalqining madaniy, maʼnaviy va iqtisodiy jihatdan ham yanada rivojlanishiga sabab boʻldi.

Foydalaniladigan adabiyotlar roʻyxati

1. Islom Karimov. Asarlar. T.7. T.: “Oʻzbekiston” 1997 yil
2. Zohir Aʼzam. Qadimgi tarixchilar Oʻrta Osiyo haqida, T.: “Yurist-media markazi” 2008 yil.
3. K.Shoniyoov. Oʻzbek xalqining shallanish jarayoni. T.: “sharq”, 2001 yil.
4. T.Saidqulov. Oʻrta Osiyo xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavhalar. T.: “Oʻqituvchi” 1993 yil.
5. Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova. Oʻzbekiston tarixi. T.: “Iqtisod-moliya”, 2006-yil.
6. K.Shoniyoov. Qangʻ davlati va qangʻlilar. T.: “Fan” 1990 yil.
7. K.Shoniyoov. Oʻzbek xalqining shallanish jarayoni. T.: “sharq”, 2001 yil.